

MICHAL GELNAR

Láhev zvaná kutrolf

(Poznámka ke studiu skla z Orlických hor)

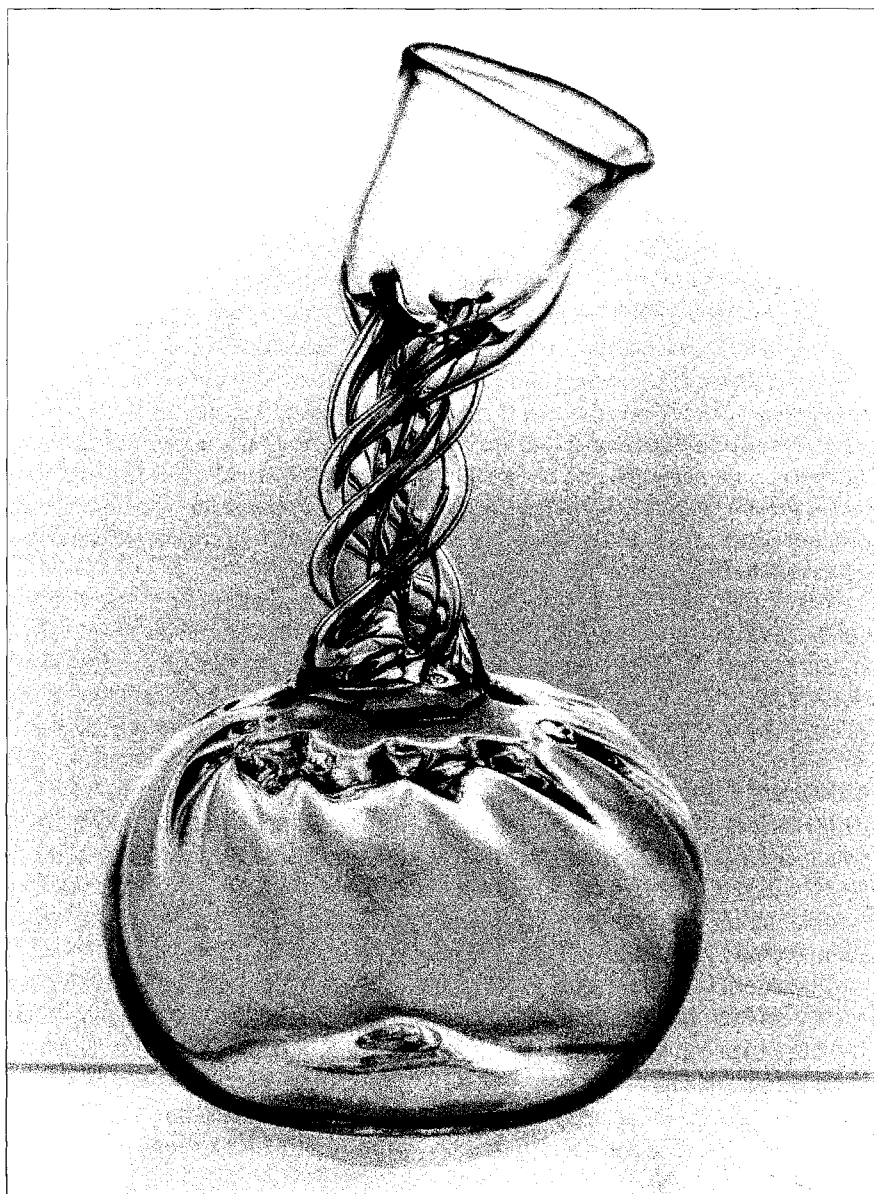
S rostoucími archeologickými výzkumy na území Čech, Moravy a Slezska v posledních desetiletích^{1/} jsou mezi početnými soubory zlomků skleněných předmětů nalézány také části láhví nazývaných v odborné literatuře kutrolf.^{2/}

Výroba kutrolfů ve středověku navázala na syrské vzory. V době antiky podobné láhve byly používány na parfémy. První písemná zmínka o kutrolfu na víno je z r. 1220 v Německu. Ve 14. století jsou doloženy ve Francii, ve století 13. a 15. v severní Itálii a Benátky je produkují v 16. a 17. století. Jejich velkou oblibu v Německu dokládá značná výroba na přelomu 14. a 15. století ve Spessartu. Ve střední Evropě jsou užívány na víno a pálenku hluboko do 17. století.^{3/} V období historismu, v druhé polovině 19. století, jsou vyráběny „staroněmecké“ tvary, mj. též kutrolfy s různě dekorovaným povrchem skleněnými nálepy. Tvarový vývoj a výzdoba kutrolfů se měnila také podle ovládnutí sklářské technologie, hutního tvarování a výtvarného stylu té které doby.

Kutrolf patří svým charakterem k láhvim, i když nesloužil v době své největší obliby, jako ony, k uchování tekutiny, ale – jak se domnívám – k jejímu přímému konzumování. Touto vlastností je řadím spíše do skupiny stolního nápojového skla. Jeho základní tvar bývá různý. Od kulovitého, zploštělé kulovitého, až po válcové, z nichž některé s mírně prožlabenými, úzkými, svislými proužky (FÜRYOVÁ et JANOVÍČKOVÁ 1991, s. 51, obr. 1), až po tvar s ven obloučkovitým půdorysem (někdy též popisovaným jako „laločnatý“), zvaným tambašský tvar (DRAHOTOVÁ 1985, s. 24).^{4/} Z mladšího období jsou kutrolfy se čtyřbokým půdorysem (KÄMPFER 1966, obr. 115), kterýžto tvar se udržel téměř až do současnosti.^{5/} Často je na těle nádoby proveden optický dekor od svislého (u starších výrobků téměř nepatrného) žebrovaní po spirálovitě stáčený, až ke kosodélníkovému (HAASE 1988, obr. 78).

Charakteristickým znakem bývá hrdlo této láhve. Je tvořeno z několika spojených, v určitých obdobích pozvolna stáčených trubiček, ústících do jednoho okraje. Ten bývá ukončen a tvarován různě. Nejčastěji je hrdlo ze čtyř trubiček, obklopujících jednu trubičku středovou. Atypickým je kutrolf se čtyřmi trubičkami (3 + 1) (HEJDOVÁ et al. 1983, s. 256, obr. 36) a kutrolf se šesti trubičkami (4 + 2) (FRÝDA 1979, s. 27, 62), oba z archeologického výzkumu v Plzni. Ke kutrolfům je přiřazována také láhev s hrdlem s dvěma trubičkami (RADEMACHER 1933, s. 60 ad.).

Tekutina při vylévání tímto hrdlem probublává trubičkami, a pro tento klokoťavý zvuk se s největší pravděpodobností **stal kutrolf oblíbeným stolním nápojovým předmětem od doby gotiky až do baroka.**^{6/} **Od začátku osmdesátých let našeho století taktéž.**^{7/}

Obr. 1: Kutrolf, replika ze začátku osmdesátých let 20. stol., provedená
sklářským mistrem Petrem Novotným z Nového Boru.

Foto archiv autora.

Během několikaletého archeologického výzkumu stanoviště zaniklé sklářské hutě (dále jen ZSH) na východním svahu Velké Deštné v Orlických horách (ŠPLÍ-CHAL 1982; ŠŮLA 1986) byly nalezeny dva zlomky kutrolfů, které jsem měl možnost shlédnout v r. 1983.^{8/}

- 1) zlomek části hrdla z pěti trubic (4 + 1) s nepatrným zbytkem náběhu na tělo kutrolfu;
čiré, slabě nazelenalé sklo povrchově irizováno;^{9/}
síla střepe 1,5–2 mm;
délka zlomku 62 mm;
značeno inv.č.: A 3;
- 2) zlomek malé horní části těla kutrolfu s krátkým zbytkem neúplného hrdla z trubic, část těla zdeformována;^{10/}
čiré sklo značně znečištěno kamínky a bublinami;
síla střepe 3–4 mm;
značeno inv.č.: A 4

V dosavadní české odborné literatuře výroba středověkých kutrolfů, nalezených v městských jádrech historických měst naší republiky, nemá lokalizování jejich místa výroby.^{11/} Prvním, kdo jejich výrobu předpokládal na českém území, byla historička umění D. HEJDOVÁ v obsáhlé studii o českém středověkém skle (HEJDOVÁ et NECHVÁTAL 1967, s. 489). Později tentýž názor vyslovil i archeolog F. FRÝDA.

Jak tedy dokládá nález zde popsaných dvou zlomků kutrolfů ze stanoviště ZSH na katastru Deštného v Orlických horách, je jejich výroba doložena i v severovýchodních Čechách. Doba provozu tohoto stanoviště deštnské ZSH je předpokládána, podle zde nalezených hmotných pramenů, zejména mincí (ŠŮLA 1986) a skleněných výrobků a pomůcek (GELNAR 1995), do doby od začátku 18. století do jeho posledního desetiletí. Starší nález zlomku hrdla kutrolfů z r. 1979, tentokrát ze severních Čech, je z k. ú. Okrouhlé v okrese Česká Lípa z prostoru předpokládaného stanoviště ZSH (GELNAR 1991, s. 53). Zde nalezené další zlomky skla jsou datovány do první poloviny 17. století.^{12/}

Na základě těchto dvou nálezů na stanovištích ZSH můžeme předpokládat, že jejich výroba navázala na starší, pravděpodobně již i středověkou tradici. Další nálezy kutrolfů či jejich zlomků ze stanovišť ZSH naše poznatky v tomto ohledu obohatí a upřesní.

V odborné literatuře je často popisován postup zhotovování této tvarově zajímavé láhve (RADEMACHER 1933; HEJDOVÁ et NECHVÁTAL 1967, s. 474; FRÝDA 1979, s. 62).^{13/} Vzhledem k tomu, že tento způsob výkladu se mi nezdál správný a opodstatněný pro svou řemeslnou nerealizovatelnost (GELNAR 1991, s. 54)

a dále také použitím „speciálního nářadí“ (HEJDOVÁ et NECHVÁTAL 1967, s. 474).^{14/} Proto jsem v r. 1979 požádal přítele sklářského mistra P. Novotného z Nového Boru o **provedení pokusu rekonstrukce výrobního postupu** kutrolfu (GELNAR 1991).^{15/} Vzhledem k tomu, že pokus byl úspěšný (obr. 1) a velmi snadno realizovatelný, domnívám se, že je na místě toto zde sdělit. Konstatuji, že **hrdlo této láhve se zhotovovalo pomocí jednoduché malé formy** s vnitřním úzkým čtvercovým otvorem.^{16/} **Nikoliv tedy zvláštními kleštěmi, jak se domnívali výše uvedení autoři.** Proto nemohu souhlasit s autory, píšícími o pracnosti zhotovování těchto výrobků, což potvrdil nejen zdařilý pokus, ale i jeho následné opakování a nyní jejich současná výroba v Novém Boru.^{17/}

Tento můj názor dále potvrzuje (také často citovaný) pracovní řád sklářské hutě ve Spessartu (viz výše) z r. 1406, který povoluje zhotovování maximálně 200 kusů kutrolfů denně(!) (RADEMACHER 1933, s. 25, 62; FRÝDA 1979, s. 62).

Protože i ve sbírkách skla některých muzeí je několik kutrolfů,^{18/} vyslovuji zde shodný názor s D.HEJDOVOU a F.FRÝDOU, že mnohý z nich byl vyroben na českém území. (Tento názor nemusí být v rozporu s publikovanou zmínkou o dodání jistého množství skla, včetně kutrolfů, v polovině 16. století do Prahy [DRAHOTOVÁ 1985, s. 61]). Totéž se lze domnívat o mnohých nálezech jejich zlomků z archeologických výzkumů našich měst. Tuto domněnku – potvrzenou nálezy ze stanovišť ZSH v Orlických a Lužických horách – jistě v budoucnu podpoří další odkryvy na jejich lokalitách a eventuální chemické analýzy těchto hmotných pramenů, které přispějí k oprávnění tohoto názoru.

Poznámky:

- 1/ Plzeň; Most; Brno; hrad Lestkov, okr. Chomutov; Deštné v Orlických horách. Tento výčet míst není konečný, neboť řada výzkumů v terénu nebyla dosud publikována či nebyla ukončená. Je také možné, že mnohé zlomky skla nebyly jako kutrolfy rozpoznány.
- 2/ V literatuře, zejména v německém jazykovém prostředí, jsou nazývány různě - kutterolf, guttrollf a variantami tohoto tvaru, ale také názvem angster (MAREŠ 1893; RADEMACHER 1933 a d.). V českém odborném sklářském prostředí se ustálil název kutrolf.
- 3/ Ve sbírce skla Uměleckoprůmyslového muzea v Praze je jeden kutrolf (inv. č.: d 1402/2) vročen rytým datováním do r. 1710. Nevylučuje to však také možnost zhotovení data do starší suroviny.
- 4/ Za sdělení termínu děkuji p. PhDr. Olze DRAHOTOVÉ z Uměleckoprůmyslového muzea v Praze.
- 5/ Ve Skandinávii se vyráběly v šedesátých letech našeho století, zrovna tak jako v Československu.
- 6/ Z výzkumu v Plzni, prováděném již mnoho let Západočeským muzeem v Plzni, jsou zlomky kutrolfů datovány do doby od 2. poloviny 14. století do 1. třetiny století následujícího (FRÝDA 1990, s. 69 a tab. s. 81). Ve sbírce UPM v Praze je více než 10 kutrolfů. Jsou datovány od 16. do začátku 18. století. Za možnost shlédnutí kolekce kutrolfů tímto děkuji vedoucí odd. skla tohoto muzea p. PhDr. Olze Drahotové. Umělecká historička G. HAASE ve své knize *Sächsisches Glas* na s. 314–315 uvádí kutrolf ze začátku 18. století – č. kat. 85.

- 7/ Autopsie. Od začátku osmdesátých let našeho století je začal zhotovovat sklář Petr Novotný z Nového Boru; od r.1991 jako společník sklářské fy BON. Ta jich produkuje, spolu s jinými replikami středověkého skla zejména na vývoz, větší množství.
- 8/ Spolu s jinými nálezy z výzkumu stanoviště ZSH na Velké Deštné v Orlických horách jsem měl možnost tyto prohlédnout při 11. vlastivědné tribuně k výsledkům tohoto archeologického výzkumu v Deštném v Orlických horách v srpnu 1983 pořádané místním vlastivědným aktivem. V září r. 1984 jsem si je popsal.
- 9/ Irizování povrchu skleněných výrobků je dokladem jeho dlouhodobé dezalkalizace důsledkem korozního působení vlhkosti prostředí, ve kterém byly tyto nálezy uloženy. Následkem vyluhování alkálií došlo k rozrušení povrchu skla s následným rozkladem dopadajícího světla za vzniku duhového efektu. Za upřesnění formulace tímto děkuji ing. K. Peškovi z Nového Boru.
- 10/ U tohoto zlomku nelze určit počet trubíc. Současně má charakter nepovedeného výrobku.
- 11/ První zlomky středověkých kutrolfů byly nalezeny v Plzni (HEJDOVÁ et NECHVÁTAL 1967).
- 12/ K činnosti sklářské hutě na katastru Okrouhlá nejsou dosud nalezeny písemné prameny. Tyto mé nálezy ze sedmdesátých let opravňují zařazení provozu sklárny do uvedeného časového období na základě srovnání nálezů z Pražského hradu datovaných průvodní keramikou. Za konzultaci mých nálezů a určení datace tímto děkuji pí. dr. Olze Drahotové z Prahy.
- 13/ HEJDOVÁ et NECHVÁTAL 1967, s. 474: „...charakteristickým hrdlem, které vznikne stiskem vyfukované skleněné bubliny v místě mezi tělem a ústím za pomoci zvláštního druhu kleští, takže se vytvoří hrdlo o pěti trubkách, z nichž jedna je uprostřed, čtyři zevně kolem ní;...“
- 14/ Nechtělo se mi věřit, že by si skláři nechávali vykovat složitý nástroj (nářadí). Dále mne zaujal značný počet, tj. max. 200 kusů denní normy povolených podle pracovního řádu sklářů ve Spessartu z r. 1406 (RADEMACHER 1933, s. 25, 62). Také má částečná znalost výroby skla mne vedla ke skeptické úvaze o názoru HEJDOVÉ a NECHVÁTALA.
- 15/ Poznámku k výrobě replik kutrolfů s demonstrací pomocí série fotografií jsem přednesl na 4. pracovním zasedání sklářské odborné skupiny při tehdejší Československé společnosti archeologické v r. 1980 v Chomutově a následně při konferenci archeologů středověku v Blansku r. 1983. Textem byl tento příspěvek vydán r. 1991 (GELNAR 1991); rukopis redakci tohoto sborníku předán r. 1983.
- 16/ Na místo nyní používané dřevěné formy tehdejší skláři mohli použít i formu keramickou, jak lze doložit na kutrolfu ze sbírký skla Moravské galerie v Brně – inv. č. 10 454. Za informaci a možnost shlednutí tohoto předmětu tímto znovu děkuji p. dr. K. Holešovskému z Moravské galerie v Brně.
- 17/ Repliky a napodobeniny historických skel, včetně kutrolfů, jsou ve výrobním programu některých soukromých sklářských firem v Novém Boru. Pětitrubičkové hrdlo se zhotoví nafouknutím skloviny v dřevěné podlouhlé čtvercové formičce a před jejím vytažením z ní se provede mírné vcucnutí vzduchu, čímž se docílí onoho několikatrubičkovitého efektu (4 + 1).
- 18/ Moravská galerie v Brně, Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze (několik kusů), Muzeum skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou, Severočeské muzeum v Liberci, Karlovarské muzeum v Karlových Varech, Slezské zemské muzeum v Opavě (pravděpodobně italský výrobek).

Literatura:

- BROŽOVÁ J. (1976): *Historismus – umělecké řemeslo 1860–1900*. Katalog výstavy. - ed. Uměleckoprůmyslové muzeum Praha.
- DRAHOTOVÁ O. (1985): *Evropské sklo*. – Praha.
- FRÝDA F. (1979): *Středověké sklo v západních Čechách*. – Sborn. Západočes. Muz. Plzeň – Hist., 2.
- FRÝDA F. (1990): *Typologie středověkého skla v Čechách od 13. do konce 15. století*. – Sborn. Západočes. Muz. Plzeň – Hist., 5: 59–82.
- FÜRYOVÁ K. et JANOVÍČKOVÁ K. (1991): *Nálezy kutrolfov v zbierkach Archeologického ústavu SNM v Bratislave*. – In: *Historické sklo 1*, p. 50–52, Čelákovice – Plzeň.
- GELNAR M. (1988): *Výroba středověkého skla*. (Vývěskový referát pro konferenci ČSVTS „Historie sklářských technologií“ v Mostě.). – Nepagin., strojopis.
- GELNAR M. (1991): *Rekonstrukce tzv. kutrolfu*. – In: *Historické sklo 1*, p. 53–54, Čelákovice – Plzeň.
- GELNAR M. (1996): *Zhodnocení hmotných pramenů z výzkumu stanoviště zaniklé deštnské sklárny I. na Velké Deštné, k. ú. Deštné v Orlických horách*. – Orlický vlastivědný zpravodaj, Uhřetínov p.D., č. 1: 16–21.
- HAASE G. (1988): *Sächsisches Glas*. – Leipzig.
- HEJDOVÁ D. et al. (1983): *Středověké sklo v Čechách*. – Archeol. histor., Praha, 83/8: 243–265.
- HEJDOVÁ D. et NECHVÁTAL B. (1967): *Studie o středověkém skle v Čechách*. – Památ. archeol., Praha, 63/2 : 433–491.
- KÄMPFER F. (1966): *Viertausend Jahre Glas*. – Dresden.
- MAREŠ F. (1893): *České sklo*. – Praha.
- RADEMACHER F. (1933): *Die deutschen Gläser des Mittelalters*. – Berlin.
- ŠPLÍCHAL V. (1982): *Významný objev pod Šerlíchem v Orlických horách*. – Orlické hory, Pardubice – Rychnov n. Kn., 1 : 20–26.
- ŠŮLA J. (1986): *Nálezy mincí a historie sklárny v Deštném v Orlických horách*. – In: *Pod horami domov můj*, Malá řada 1, I. Povídání o orlickohorském sklářství, Deštné v Orlických horách, nepagin.